

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 12 • sayı / issue: 2 • yaz / summer 2012

Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik

Bünyamin Solmaz

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilimdalı Öğretim Üyesi
bsolmaz@konya.edu.tr

Adem Şahin

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Anabilimdalı Öğretim Üyesi
adem1sahin@gmail.com

Öz

Ergenlik biyolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal açıdan gelişme ve olgunlaşmanın gerçekleştiği, çocuktan yetişkinliğe bir geçiş dönemidir. Ergenlik aynı zamanda, diğer gelişim yüzlerinde olduğu gibi, dindarlık açısından da bir muhakeme ve tekrar şekillenme dönemidir. Bu makalenin amacı ergenlerde dindarlık-sosyal benlik ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle ergenliğin tanımı ve bu dönemde gelişimin temel özellikleri, daha sonra ergenlik döneminde dini gelişim ve son olarak ergenlerde dindarlık-sosyal benlik ilişkisi ele alınacaktır. Araştırmada dindarlıkla ilişkisi değerlendirilen sosyal benlik değişkenleri, aile ve arkadaş çevresi öncelikli olmak üzere meslek seçimi, eğitim hedefleri ve karşı cinsle ilişkilerdir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, dindarlık, sosyal benlik, psikoloji, din psikolojisi.

Religiosity and Social Self in Adolescents

This article is intended to expound the relationship between religiosity and social self in adolescents. We shall first address the definition of adolescence and the major characteristics of the growth in this period and then treat the religious development in the period of adolescence and finally examine the relationship between religiosity and social self in the adolescents. The variables of social self of which the relationship with religiosity is considered are particularly family and friends, as well as the choosing of vocation, education goals and the relationship with the opposite sex.

Key Words: Adolescence, religiosity, social self, psychology, psychology of religion.

Atıf

Bünyamin Solmaz, Adem Şahin, Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik,
Marife, Yaz 2012, 145-158

İnsan hayatı, göstermiş olduğu gelişim özellikleri temel alınarak doğumundan ölümüne kadar çocukluk, ergenlik, olgunluk, yaşlılık gibi dönemlere ayrılır. Bunlar içerisinde ergenlik döneminin özel bir yeri vardır. Ergenlik biyolojik, psikolojik, bilişsel ve sosyal açıdan gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı, çocukluktan yetişkinliğe bir geçiş dönemidir. Ergenlik aynı zamanda, diğer gelişim yüzlerinde olduğu gibi, dindarlık açısından da bir muhakeme ve tekrar şekillenme dönemidir. Bu makalenin amacı ergenlik döneminde dindarlık-sosyal benlik ilişkisini ele almaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ergenliğin tanımı ve gelişimi, bu dönemin temel özellikleri, daha sonra ergenlik döneminde dini gelişim ve son olarak ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisi ele alınacaktır.

A. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

Türkçe’de ergen sözcüğü, batı dillerinde kullanılan “adolescence” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Latince’de büyümek, olgunlaşmak anlamında kullanılan “adolescere” kökünden gelmekte olan bu kavram, bir durumu değil; bir süreci belirtmektedir. Buna göre sözcük, fertte gözlenebilen süratli ve devamlı bir gelişme devresini ifade etmektedir.

Dünyanın değişik coğrafyaları ve insan ırkları açısından farklılıklar arz etmekle birlikte ergenlik çağı olarak genellikle 11, 12 ile 18, 20 yaşlar arası kabul edilmektedir. Unesco, ergenlik dönemini 15-25 yaş dilimi arasında göstermektedir. Ülkemizde ise bu dönemin genel olarak kızlarda ortalama olarak 10-12, erkeklerde 12-14 yaşları arasında başladığı kabul edilmektedir.¹

Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasındaki uzunca bir dönemi kapsadığından, bir takım farklı özellikleri dikkate alınarak kendi içerisinde üçe ayrılabilir:

1. Ergenlik öncesi dönem (9-11, 12 yaşlar)
2. Ergenliğin ilk dönemi (kızlarda 12-17, erkeklerde 13-17)
3. Ergenliğin son dönemi (17-21, 22 yaşlar).²

Ergenlik dönemi, kız ve erkeklerde belirli birtakım biyolojik değişmelerle başlar. Cinsel olgunluğu ifade eden erinlik (Puberty) olgusuyla birlikte artık çocukluk dönemi sona ermiş, ergenlik dönemi başlamıştır. Fakat ergenlik dönemini, cinsel organların olgunluğa ulaştığı oldukça kısa süren (kızlarda altı ayı biraz aşarken, erkeklerde iki yıl veya biraz daha fazla sürebilir) fizyolojik değişiklikler dönemi olan erinlik-buluş döneminden ibaret saymak yanlıştır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi ergenlik dönemi, erinlikle birlikte, ergenlik öncesi ve ergenlik sonrası dönemleri de içine alır. Bununla birlikte ergenlik dönemini sadece birtakım biyolojik ve fizyolojik gelişmelere indirgemek de yanlış olur. Çünkü ergenlik, biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açılardan da gelişme ve olgunlaşmayı ifade eder.

Hangi toplum ve kültür çevresinde olursa olsun ergen, içinde bulunduğu gelişim dönemine has duygu, düşünce, tutum ve davranışlar içerisinde yer alır. Duygusal

¹ Yavuzer, *Psiko-Sosyal Açısından Çocuk Suçluluğu*, s. 33.

² Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 92.

çoşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sivrilme, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası, huzursuzluk veya duygusal gerginlik ve aşırı bir güven duygusu bu çağın karakteristik özellikleri arasındadır. Bu özelliklerinden dolayı ergenlik, birçok psikolog tarafından bir “fırtına ve gerginlik” dönemi olarak tanımlanmıştır. Ülkemizde de halkımız bu dönemi özelliğine binaen “delikanlılık” çağı diye isimlendirir. Tabiidir ki, yukarıda sayılan davranış özellikleri üzerinde sadece ergende meydana gelen bio-fizyolojik gelişmelerin değil; fakat aynı zamanda bireyin almış olduğu eğitimin ve içinde yaşadığı kültürel ortamın da büyük tesirleri vardır.

Ergenlik döneminin önde gelen konu ve problemleri şöyle sıralanabilir:

- a. Duygusal olgunluk
- b. Karşı cinse olan ilgilerin artması
- c. Genel sosyal olgunluk
- d. Bağımsızlık arzusu
- e. Zihni olgunluk
- f. Ekonomik özgürlüğün başlaması
- g. Yetişkinler gibi boş zamanı değerlendirme arzusu³

Yukarıda sayılanlara, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde geniş şekilde ele alacağımız ergenin dinle ilgili konu ve problemleri de ilave edilebilir

B. Ergenlikte Dinî Gelişim

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında gelişim özelliklerini kısaca verdiğimiz ergenlik çağının insan hayatındaki önemi, hem sosyal bilimler hem de birçok din tarafından kabul edilmiştir. İslâm dini de bu çağı, sorumluluk çağı olarak kabul etmekte ve buluşla birlikte, ergen için dinde mükelleflik dönemi başlamaktadır.

Çocuklukla yetişkinlik arasındaki dönemi kapsayan ergenlik döneminin başlangıcı, erinlik olarak kabul edilir. Ancak psikolojik ve sosyo-kültürel şartların bireyden bireye değişmesi sebebiyle ergenliğin sonu ya da yetişkinliğe geçiş dönemi için kesin bir sınır söylenemez. Bununla birlikte bu dönemde dinî gelişim, din psikolojisi literatüründe genel olarak ergenlik öncesi, ergenlik ve son ergenlik olarak üç veya ilk ergenlik ve son ergenlik olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır.⁴

İlk ergenlik, bireyde dini şuurun uyandığı, dine ilginin yüksek olduğu, soyut düşünce yeteneğinin geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde çocuk, bilişsel gelişimi paralelinde din konusunda da somut işlemler yerine soyut işlemler yapabilir. Daha önce Allah'ı insana benzer şekillerde düşünürken, bu dönemde yetişkinlerin sahip oldukları şekilsiz, biçimsiz, hiçbir şeye benzemeyen, soyut ve manevi tarzda bir Allah tasavvuruna kavuşur. Ancak Hökelekli'nin deyişiyle bu “saadet devri” çok uzun sürmez ve ergenlik dönemi bunalım ve problemleri dinî alanda da kendini gösterir, dinî konularda kararsızlık ve şüphenin hakim olduğu bir evreye girilir.

³ Yavuzer, *Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*, s. 29

⁴ Şentürk, *Din Psikolojisi*, s. 90-97; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 170-175; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 265-281.

Suçluluk ve günahkârlık duyguları bu döneme damgasını vuran bir diğer olgudur. Ancak bir müddet sonra bu fırtına dinler ve ergende bir durulma, tevbe ve tekrar dine yönelme davranışı gözlemlenmeye başlanır.⁵

Son ergenlik dönemi ise dinî arayış, bocalama, şüphe ve kararsızlığın yatıştığı, artık inanç ve tutumların büyük oranda netleştiği bir dönemdir. Bununla birlikte, bazı gençlerin hala problemlerinin üstesinden gelemediği, çocukluktan getirdiği inanç ve davranışlarla, ergenlikle birlikte yaşadığı tecrübeleri ve edindiği yeni bilgileri bağdaştıramadığı, hatta dini inkâra bile yöneldiği görülebilir.⁶

Ergenlik çağına ulaşmış bir gencin, çocukça alışkanlık ve davranışlarının yerlerini olgun davranışlara ve vaziyet alışlara bırakmasının beklendiği gibi, dini inançları da gereken şekilde düşünmesi, benliğini dini hayata çocukluk çağında olduğundan daha fazla açması beklenir. Nitekim Din Psikolojisi sahasında yapılan birçok bilimsel çalışma, ergen ve gençlerin dine ilgi duyduklarını⁷; sanıldığından daha çok dine saygılı ve inançlı olduklarını⁸; en azından bazı dini inançlara bağlandıklarını ve dini faaliyetlere katıldıklarını göstermektedir. Allah'a inananların oranı çeşitli toplumlarda az çok birbirinden farklılık arz etse de bulgular, gençlerin aşağı yukarı %90'ının Allah'a inandıklarını göstermektedir.⁹

Gencin bu çağda, dine, çocukluk çağından daha fazla ilgi duyması ve yönelmesi gözlenmekle birlikte, bu durum onun çok derin bir dinî görüşe sahip olduğunu veya kendini dini faaliyetlere tam manasıyla verdiğini göstermez. Yapılan araştırmalar, gençlerin büyük bir çoğunluğunun, dini inançlarının tam olduğunu söyledikleri halde, dinle ilgili bazı özel soruları cevaplayanların oranının dikkat çekici şekilde düştüğünü; dinî hayata sadece pasif bir şekilde katıldıklarını; resmi inançlarıyla şahsi icraatları arasında önemli farklılıkların bulunduğunu göstermektedir.¹⁰

Burada şu önemli noktayı da hatırlatmakta fayda vardır. Şüphesiz ki, gelişim sürekli ve kesintisiz olarak devam eden bir süreçtir. İnsanın gelişimi incelenirken çocukluk, ergenlik ve yaşlılık gibi çağlara ayırmamız, takvim yaprakları gibi, birisinin işinin bitip atılması, sonra yenisinin gelmesi gibi bir anlam taşımaz. İnsanın gelişimi fasılasız devam eder ve bir önceki çağda elde edilen tecrübeler, bir sonraki çağın tavır ve davranışlarına tesir eder. Bu açıdan çocuğun kişiliğinin, yetiştirilme tarzının ve çocukluk döneminde edinilen dinî tecrübelerin, ergenlikte dini benliğin şekillenmesinde çok önemli etkileri olmaktadır.

Gençten, inancın ne demek olduğunu anlayıp değerlendirebilmesi için inancının temellerini sağlam bir şekilde inşa etmesi; dinî sevginin anlamını idrak ve takdir edebilmesi için ise onun insanları sevme hususunda yeterince tecrübe sahibi olması beklenir. Ayrıca, gelişim sürecinde kazanmış olduğu inançları da tam

⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi* s. 269-277

⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 280; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 174; Şentürk, *Din Psikolojisi*, s. 95.

⁷ Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, s. 52.

⁸ Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, s. 26.

⁹ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, s. 382.

¹⁰ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, s. 394-396

manasıyla benimsemiş olması gerekir. Çocukluğunda yeteri kadar din eğitimi ve kültürü almamış, dini tecrübeler yaşamamış bir kişinin, ergenlik çağına ulaştığında dine büyük bir ilgi duyması veya bütün benliğiyle ona yönelmesi beklenmemelidir.

Yine bir çocuk, ergenlik çağına ve yetişkinlik hayatına doğru yol alırken birbirine zıt standartlar, dinî ilkeler ve emirlerle yetiştirilmiş ise, belki görünüşte dini ideal ve kanaatlere bağlı kalır; ancak böyle bir dindarlık ferde huzur vermekten ziyade hüsrana getirebilir. Burada zıt standartlardan söz ederken, din konusunda söylenenle yaşananın, inançla amelin zıtlığı kastedilmektedir. Bu zıtlık aile içerisinde olabileceği gibi, toplum içerisinde de olabilir. Çocukluğunu böyle olumsuz bir atmosferde yaşayan ergende oluşan boşluk kolay kolay doldurulamaz.¹¹

Nitekim dini inançların gelişmesiyle psiko-sosyal faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışan batılı araştırmacıların vardıkları sonuçlara göre, ailenin eğitim ve ekonomik durumu ile dini inançları kabul etmesi arasında negatif bir korelasyon vardır. Yine araştırmalarda, zekâ ile din arasındaki ilişkinin sınıra yakın olduğu; buna karşılık dinî doğmaları kabul edişle, evde dinî kurallara riayet edilmesi ve bütün ailenin kiliseye devamlı gitmesi arasında ise yüksek bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bir diğer çalışmada da anne ve babaların kiliseye devam ettiği bir çevreden gelen çocukların yüzde 92'sinin; buna karşılık, ana ve babanın bu devamı göstermediği bir aile ve sosyal çevreden gelen çocukların yalnız yüzde 28'inin pazar okullarına gittiği tespit edilmiştir.¹²

J. Wach ve H. Lisager de dinî inancın gelişmesinde, ailenin eğitiminin veya çocukluk dönemlerinde aile hayatından edinilen dini tecrübelerin çok önemli olduklarını belirtirlerken, Kerim Yavuz'un ülkemizde yapmış olduğu bir araştırmanın bulguları da bu sonucu doğrulamaktadır.¹³

Ergenlik çağında dini duygu ve düşüncenin gelişimini ortaya koymak, bu dönemde meydana gelen diğer alanlardaki gelişme ve değişimleri hesaba katmadan mümkün değildir. Çünkü gelişim bir bütündür ve gelişim özellikleri karşılıklı bir etkileşim içerisinde. O halde gençte bedensel, bilişsel ve sosyal alanlarda meydana gelen değişme ve gelişmeler, onun dini duygu ve düşünceleri üzerinde etkisini gösterecektir.

Ergenlik çağına ulaştıkları zaman gençler, daha küçük yaşlardakine göre sadece daha şümulü değil; aynı zamanda daha soyut düşünmeye başlarlar. Yani sadece somut şeylerle değil sembollerle düşünmeye, daha ziyade bu tarzda öğrenmeye muktedir olurlar. Yine bu çağdaki bilişsel seviyeye baktığımızda dinamik ve yaratıcı olabileme; fikirleri değiştirme, hatta yenilerini ortaya koyabilme kapasitesinin arttığını görürüz.

Soyut kavramlarla düşünme, miktarla olduğu gibi niteliklerle de ilgili bir husustur. Soyut kavramları anlama kapasitesi, on iki yaşına gelinceye kadar tam olarak gelişmiş sayılmaz. Bununla birlikte, olaylar arasındaki ilişkileri görebilme ve

¹¹ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, s. 384-387

¹² Cole, Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, s. 362-365.

¹³ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 57-63.

onlar hakkında bir sonuca ulaşma kabiliyeti ancak on beş yaş dolaylarında açıkça görülür. Yine bu yaşlar civarındadır ki, telkinlere karşı koyma ve yeni fikirler geliştirme kabiliyeti kendisini göstermeye başlar. Yani genç, artık zihinsel açıdan bağımsız düşünmeye başlamış, ahlaki bakımdan ise *özerk döneme* girmiştir.¹⁴

Jersild, ergenin kendi kendini zihinsel olarak gözden geçirmesini, normal ve sağlıklı bir gelişmenin işareti saymakta, bu bağlamda dini şüpheyi, daha çok zihinsel gelişim sürecinin genel ve kaçınılmaz bir özelliği gibi görmektedir. Adeta, ergenin dinde kuşku göstermemesini, zekâ yönünden bir gerilik belirtisi olarak değerlendirmektedir.¹⁵

Diğer taraftan Clark'ın da belirttiği gibi, aslında "sırf zihnî gücün gelişmesi tek başına şüpheyi açıklamak için yeterli değildir. Çünkü pek çok ergen vardır ki, hiç bir zaman dinde kuşkuya düşmemiştir. Bir şeye sıkı sıkıya bağlı olan kişilerden çoğu, düşük bir zekâ düzeyi göstermezler".¹⁶

Ergenin hayatının diğer yönlerinde olduğu gibi dinî bilgi, inanç ve düşüncelerini de gözden geçirmesinde yaşamış olduğu zihinsel, bedensel, cinsel ve toplumsal tecrübelerin etkisi vardır. Ayrıca bu tecrübelerin onun özgüvenini geliştireceğini; onların aynı zamanda bağımsız olma, kendini ispat etme, kişiliğini bulma, kendi hayat felsefesini oluşturma isteğiyle de ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, isteklerinin gerçekleşmesine engel teşkil eden bütün otoritelere, bu arada bir otorite olarak kabul ettiği dine karşı isyan duygusunun ortaya çıkmasında, içinde yetişmiş olduğu geleneksel otoriter ortamın ve nihayet sahip olduğu dinî fikir ve inançların kendisini tatmin edip etmemesinin de etkili olduğu kabul edilebilir.

Bu şüphe ve tenkit süzgecinden geçirme deneyiminden sonra, gencin fikir ve inançları, ya belki ufak-tefek değişikliklerle düzeltilip devam edecek veya toptan reddedilecektir. Aslında, insanın dini bilgi ve inançlarını sorgulaması, akıl süzgecinden geçirmesi, sanıldığı kadar kolay ve hoşnutluk verici bir şey değildir. Bu, insanın hayatının en önemli temellerinden birisini kontrolden geçirmesi demektir. Çünkü gencin sorguladığı şey, sıradan bir inanç veya teori değildir. O, bir bakıma kendisine ait bilgileri, dini gerçekleri kendisine öğretmiş olan en sevdiği kişileri, annesini, babasını, öğretmenini ve bu kişilerle olan ilişkilerini, kişiliğini, hayat felsefesini sorgulamaktadır. Bu durum, genç için son derece rahatsız edici, korku vericidir. Hele bir de uzun bir süre inandığı ve kabul ettiği şeyleri reddetmek zorunda kalırsa, duygu ve düşünce dünyasını allak bullak eden yıkıcı sonuçlar doğurabilir.

Daha çok 13-17 yaşları arasında, belki biraz "heyecan" belki de bir "zihin aşısı kaynağı olur ümidiyle"¹⁷ dini yeniden gözden geçiren ergenlerin bazıları aradığını bulur, bazıları da bulamayıp bu süreçten elleri boş dönerler. Bu başarısızlık,

¹⁴ Şentürk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 32-33, 49.

¹⁵ Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, s. 387-392

¹⁶ Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 1977, 23, s. 113-114'den zikreden Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 99.

¹⁷ Cole, Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, s. 361.

dini faaliyetlerden çekilmelere, dine kayıtsız kalmalara ve hatta din değiştirmelere kadar varabilen büyük krizlere yol açabilmektedir.

Ergenlik döneminde din değiştirme hadisesinin sıklığı da dikkat çekmektedir. Bu duruma, dinî şüphe konusunda yukarıda saymış olduğumuz sebepler yanında, değiştirilen dine has bazı özellikler de sebep olabilir. Mesela Hıristiyan kültüründe yetişmiş bir genç, teslis inancındaki “Tanrı Baba” ile “kendi babasını” birer “otorite” olarak özdeşleştirmiş ve babası ile olan çatışmasını dine yansıtarak onu terk etmiş olabilir.

Ergenlik döneminde kurallara karşı çıkışlara, intihar girişimlerine, duygusal taşkınlık ve tedirginlik hallerine sık sık rastlanır. Mesela genç kızlarda intihar girişimlerinin en çok görüldüğü yaş on sekiz, erkeklerde on altıdır. Bütün dünya ülkelerinde çocuk suçluluğu konusunda yapılagelen araştırmalar, anti-sosyal davranışlar arasında ön sırada kabul edilen suçun, özellikle “on dört yaş” dolaylarında diğer yaşlara göre daha yoğun görüldüğünü belirtmektedir.¹⁸

Bunun gibi olumsuz özelliklerine karşın, fert, ergenlik döneminin başlarında ahlak kurallarının gereğini anlamaya başlar ve onları benimser; onlara karşı içten gelen bir saygı duyar. Mesela, başkalarıyla anlaşabilmek, onları ikna etmek için dürüst olmak, yalan söylememek gerektiğini fark eder. Doğru söylemek, aynı zamanda başkalarıyla karşılıklı ilişki kurabilmek için zorunludur. O artık bir zorlama sonucu olarak veya cezalandırılmamak için değil, kendi isteğiyle yalan söylememeye dikkat eder.¹⁹

İlk ergenlik yılları, gencin, ahlaki kurallar konusunda çok hassas olduğu bir dönemdir. “Çocuklar için ahlak kurallarından ayrılmak, sadece ebeveynlerinin şefkatinden yoksun kalacakları korkusunu doğurabilir. Ergenler için ise bu, izzet-i nefsin feci bir şekilde kaybı anlamına gelebilir. Bunun sebebi, daha önceleri sathî bir şekilde öğrenilen ahlak kurallarını artık kendilerine mal etmiş olmaları ve bu kuralların, ferdin benlik yapısının hayatî bir bölümünü teşkil etmesidir”.²⁰

Ergenin yaşadığı tecrübeler, yani bir taraftan yüksek derecede bir ahlaklılık, diğer taraftan suçluluk duygusu, onda büyük bir tezat teşkil edebilmektedir. Ancak bu durum, ergenlik dönemi gencinin kararsız, dalgalı, bunalımlı şahsiyetinin bir özelliğidir. Diğer taraftan bu kararsızlık ve çelişkiler, genci, heyecan yönünden de zirveye çıkarabilmektedir.

Bu kararsızlık ve çelişki hallerinin, gencin dinî hayatına da yansımaması düşünülemez. Bu açıdan ergenler, Clark’ın ifadesiyle, “hem en dindar, hem de çağlarının en az dindar olanlarıdır”.²¹ Diğer taraftan dini inanç ve tutumlarında şüpheye düşerken, dine kayıtsız kalırken ve hatta ona karşı çıkarken bile, gençlerin, sıkıntılı anlarında dua ettikleri görülebilmektedir.

¹⁸ Yavuzer, *Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*, s. 37

¹⁹ Uğurel-Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, s. 49-50

²⁰ Clark, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II”, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 1977, 23, s. 258-259.

²¹ Clark, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II” *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 1977, 23, s. 259.

C. Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik

Çalışmanın bu aşamasında ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisi, diğer gelişim özellikleriyle birlikte dini gelişim dikkate alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda dindarlıkla ilişkisi değerlendirilecek olan sosyal benlik değişkenleri, aile ve arkadaş çevresi öncelikli olmak üzere meslek seçimi, eğitim hedefleri ve karşı cinsle ilişkiler olacaktır.

1. Aile ve Dindarlık

Bireyin dinî kişiliğinin şekillenmesinde en önemli faktörlerden birisi ailedir. Esasen aile, çocuğun gelişiminin hemen hemen her yönüyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilidir.

Yapılan çalışmalar politik davranışlar, sportif faaliyetler, eğlence ve beslenme alışkanlıklarıyla birlikte değerlendirildiğinde aile ve çocuğun davranışları arasındaki en yüksek benzerliğin, din konusunda ortaya çıktığını ortaya koymaktadırlar.²²

Şahin'in ergenlerde dindarlık, anne-baba dindarlığı ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, ergenlerde dindarlık ile algılanan anne-baba dindarlığı arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, dindarlık yükseldikçe ergenin anne ve babasının her ikisinin dindarlığına dair algısında yükselme meydana gelmekte; buna karşılık dindarlık ile algılanan anne dindarlığı arasındaki korelasyon baba dindarlığı ile olan korelasyondan daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir.²³

Diğer taraftan, anne-babanın çocuk yetiştirme tutum ve davranışları ile ergen dindarlığı arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, ergenlerde dindarlık yükseldikçe anne-babayı model alma, ebeveynle birlikte vakit geçirmekten hoşlanma, anne ve babaya saygı, anne-babanın toleransı, çocuğa yardım etmesi, çocukları övme ve destekleme sıklığı, çocuğun arkadaşları, arkadaşlarının aileleri, ev dışında birlikte olduğu kişiler, okul ve öğretmenleri hakkındaki bilgi düzeylerine dair algılar yükselmektedir. Buna karşılık dindarlık yükseldikçe anne-babanın kendi problemleri sebebiyle çocuğu suçlama ve birlikte yapılan bir planı iptal etme sıklığına dair algıda düşme meydana gelmektedir.²⁴

Çocukluk döneminde aile eksenli oluşan ve gelişen ilişkiler, ergenlikle birlikte bireyin bir nevi var olma, varlığını hissettirme çabası neticesinde renk değiştirmektedir. Ergen, bu dönemde hayatın her yönünde olduğu gibi ailesi ile ilişkilerini de din bağlamında yeniden gözden geçirmekte; daha önce çocuk ve aile arasında kullanılan ilişki kalıpları tekrar oluşturulmaktadır. Bu bağlamda ailenin tutumları, ergen-aile ilişkilerini belirlemektedir.

²² Beit-Hallahmi, Argyle, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, s. 100.

²³ Şahin, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki", *Marife*, 2007, yıl. 7, S. 1, ss. 221-247.

²⁴ Şahin, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki", *Marife*, 2007, yıl. 7, S. 1, ss. 221-247.

Aile dindarlığı sadece çocuğun dindarlığını şekillendirmemekte aynı zamanda onun psiko-sosyal uyumu ile ilgili birçok faktörü de etkilemekte, yani bir ara değişken rolü oynamaktadır.

Anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarıyla ergenin psiko-sosyal uyumu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların bulguları, anne babalarının çocuk yetiştirme tutumlarını sıcak, destekleyici, beklentisi yüksek ve denetleyici olarak bildiren çocukların bireysel ve toplumsal uyumlarının yüksek olduğunu göstermiştir. Buna karşılık anne babalarını beklenti, sevgi ve ilgisi düşük, daha az denetleyici ve düzenleyici olarak kabul eden ergenlerin bireysel ve toplumsal uyumları diğerlerine göre daha düşüktür.²⁵

Ergen-aile ilişkilerinde etkili olan faktörlerden birisi de ailenin kısıtlayıcı ve kontrolü ön plana çıkaran bir eğitim anlayışına sahip olmasıdır. Bazı aileler, çocuklarını koruma adına aşırı kontrole yönelirler. Bu durum onlar açısından normal, hatta gerekli gibi görünse de ergen için kısıtlayıcıdır ve onun psiko-sosyal uyumunu engeller. Halbuki ergenin kendini geliştirebilmesi için zaman zaman ailenin güvenli ortamından çıkması ve riskli ama bir o kadar da geliştirici yeni tecrübeler yaşaması gerekir. Ergenin sosyal çevresinin genişlemesi, farklı inanç ve düşünce şekilleriyle karşılaşmasını, dolayısıyla dinsel benliğini sosyal çevre bağlamında tekrar şekillendirmesini sağlar.

Diğer taraftan anne babanın kendi aralarında anlaşmazlıklarının olması, ergen-aile uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Anne baba arasındaki tartışmalara, kavgalara şahit olmak, ergenin onlara karşı güvenini sarsabilir. Daha da kötüsü, anne-babanın aralarındaki anlaşmazlığı çocuğa yansıtmaları, birbirlerini çocuğa şikâyet etmeleri, haklı olduklarını ispatlamaya çalışmaları veya çocuğu kendine çekmek için bol harçlık verme, pahalı hediye alma gibi rüşvet kabilinden şeylere yönelmeleri ergenlerde kişilik bozukluklarına da yol açabilmektedir. Bu durum, aile merkezli dinî telkin ve yönlendirmelerin etkisini zayıflatır. Hatta ileri düzeydeki anlaşmazlıklar, ergenin dinî benliğine olumsuz etkilerde bulunabilir.

Ergenin bilişsel ve davranışsal düzeyde yeniden şekillendirdiği inanç ve tutum örüntülerinden birisi de değerlerdir. Ailenin benimsediği değerler ile ergenin değerleri arasında anlamlı ilişkiler vardır. Aile, değerlerin yeni nesillere aktarılması ve benimsetilmesinde diğer aktörlere göre daha etkilidir. Ailenin aktardığı değerlerin çocuk tarafından da benimsenmesinin, ergen ile ilişkilerin daha sağlıklı olması ve aile içi huzur ve mutluluğun sağlanmasında önemli katkısı vardır.

Nitekim Şahin, ergenlerde bireysel değerler ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkiye aile dindarlığının olumlu yönde katkı yaptığını tespit etmiştir.²⁶ Yapıcı ve Zengin de ilahiyat fakültesi öğrencilerini

²⁵ Ekşi, *Çocuk, Genç, Ana Babalar*, s. 44.

²⁶ Şahin, Adem, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik: Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, s. 155.

örneklem olarak gerçekleştirdikleri çalışmada, deneklerin değer tercihlerinin ilk üç sırasını dinî, sosyal ve ahlaki değerlerin oluşturduğunu tespit etmişlerdir.²⁷

2. Arkadaş Çevresi ve Dindarlık

Din, bireyin davranışını doğrudan etkileyebileceği gibi arkadaş çevresi yoluyla da etkileyebilir. Bu dolaylı etki aile, dinî kurumlar, cemaatler, ergenin dâhil olduğu sosyal kulüpler, kitle iletişim araçları vb. bağlamında gerçekleşir.²⁸

Ergenlik dönemi, arkadaş ilişkilerinin diğer dönemlere göre oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiği ve bir o kadar da birey üzerinde belirleyici olduğu bir dönemdir. Arkadaş grubu içinde yaşanan tecrübeler, dinî benliği de bir şekilde etkiler.

Ergenler bilinçli ya da bilinçsiz olarak birbirlerinden etkilenirler. Bu dönemde, arkadaş gurubunun tesiriyle dini tutum ve davranışlarda gözle görülür bir artış olabileceği gibi, bunun tersi de gerçekleşebilir. Ailenin ısrarına rağmen dini konularda gevşek davranan bir çocuk arkadaş grubunun etkisiyle ibadetlere yönelebilir, dini sohbet ve toplantılara katılabilir veya tam tersi, ailesiyle çatışma pahasına dine karşı çıkabilir, dinden uzaklaşabilir. Diğer taraftan dini konulara sıcak bakmayan bir aile ortamından gelen bir ergen, arkadaşlarının etkisiyle dine sıcak bakabilir, ibadetlere başlayabilir, dini sohbet ve toplantılara katılabilir.

Nitekim Schwartz araştırmasında, ergenlik döneminde hem ailenin hem de arkadaş gurubunun dini ergenin gündemine sokma ve model olma açısından etkili olduğunu tespit etmiştir. Bulgulara göre ergenin dindarlığı ile arkadaş grubunun din konusundaki desteğine dair algısı arasında yüksek düzeyde bir ilişki vardır. Yine bulgular, algılanan arkadaş desteğinin, dini inanç konusunda ergenin ailesinin desteğine dair algısını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.²⁹

3. Meslek Seçimi, Eğitim Hedefleri ve Dindarlık

Meslek ve eğitim hedefleri, genel olarak bireyin bir mesleğe hazırlığını, gelecekte yapacağı iş konusundaki tutum ve davranışlarını, daha genel anlamda geleceğine dair planlarını ifade eder.

Meslek ve eğitim hedefleri, her ne kadar ergenin gelecekte yapmayı planladığı iş ile ilgili gibi gözükse de onun ihtiyaçları, mesleğe dair önyargıları, geleceğe dair planları, değerleri, ailesinin beklentileri, dinî ve ahlaki inanç ve tutumları ile yakından ilişkilidir.³⁰

Şahin, ergenlerde dindarlık ile meslek ve eğitim hedefleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkilerin olduğunu, dindarlığın ergenin meslek ve eğitim hedef-

²⁷ Yapıcı, Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, 1, 4, s. 173-206.

²⁸ Schwartz, "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2006, 16, 4, s. 311-326.

²⁹ Schwartz, "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2006, 16, 4, s. 311-326.

³⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, s. 150.

lerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Dindarlık ile meslek ve eğitim hedefleri arasındaki bu ilişki cinsiyet, din eğitimi ve ailenin dindarlık düzeyi faktörlerinden etkilenmektedir. Bulgulara göre kızlarda dindarlık, meslek ve eğitim hedefleri konusunda erkeklerden daha olumlu bir benlik kavramına sahip olmalarına katkı yapmaktadır. Yine bulgular, ailenin dindarlığının ergenin dindarlığı üzerinde etkili olduğunu ve bunun da ergenin meslek ve eğitim hedeflerine yansıdığını göstermektedir.³¹

Yapılan başka araştırmalarda da Şahin'in bulgularının paralelinde sonuçlara ulaşılmıştır. Mesela Kula, kimlik ve din ilişkisini araştırdığı çalışmada, ergenlerde dindarlığın meslekî rol ile pozitif yönde anlamlı ilişkisini tespit etmiştir.³²

Sikking ve Hernandez kilise faaliyetlerine aktif olarak katılan ve dinin kendisi için önemli olduğunu belirten gençlerin derslerinde diğer öğrencilerden daha yüksek puanlar aldıklarını, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla ilişkilerinde daha uyumlu olduklarını saptamışlardır.³³

Rhodes ve Nam'ın bulguları da beyaz ırktan ergenlerin okula karşı tutumları ve kariyer planlarının annelerinin dinî grup ve mezheplerinden etkilendiğini, öğrencilerin ilgili konulardaki tutum ve davranışlarının annelerinin dini yönelimlerine göre farklılık arz ettiğini ortaya koymuştur.³⁴

4. Karşı Cinsle İlişkiler ve Dindarlık

Cinsellik, tarihin başlangıcından bu tarafa insanoğlunun en önemli dürtülerinden birisi olmuştur. İnsan neslinin devamı ve sosyal hayatın idamesi için temel oluşturan bu dürtü, her dönemde ilgi konusu olmuş, din ve dindarlıkla ilişkisi de bu bağlamda çokça ele alınmıştır.

Cinsellekle yakından ilişkili bir dönem olan ergenlik, hemen hemen bütün din ve kültürlerde dikkat çeken bir olgudur. Birçok kültürde ergenlik, bireysel sorumluluğun başladığı bir dönem olarak kabul edilir. Aynı durum dinler için de geçerlidir. Mesela İslamiyet için ergenlik, bireyin mükellef olarak kabul edilme yaşının başlangıcıdır.

Ergenlik dönemi, biyolojik olarak cinsel yeterliliğin gerçekleştiği ve cinsel benliğin şekillendiği bir dönemdir. Biyolojik saatin bir fonksiyonu olarak cinsel hormonların salgılanmaya başlaması, fiziksel yapıda bir dizi değişikliklerin ortaya çıkmasına ve bunun neticesinde meydana gelen hızlı büyüme, ergenin bazı psikososyal uyum sorunları yaşamasına sebep olur.

Yapılan araştırmalarda, cinsel benliğin bireyin hayat felsefesi, benlik saygısı, cinselliğe karşı tutumları, arkadaş ve okul çevresi ile ilişkileri gibi birçok faktörle

³¹ Şahin, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik: Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, s. 128.

³² Kula, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, s. 160.

³³ Sikking, Hernandez, "Religion Matters: Predicting Schooling Success Among Latino Youth, Interim Reports 2003. 1" *Institute for Latino Studies, University of Notre Dame*, 2003.

³⁴ Rhodes, Nam, "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *American Sociological Review*, 1970, 35, 2, s. 311-326.

ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra, ergenlerde dindarlık ve cinsellik arasında da anlamlı ilişkiler vardır.

Cinsellik konusunda yapılan araştırmalar, dindarlığın cinsellikle çeşitli bağlam ve düzeylerde ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Batı'da yapılan çalışmalar, dindarlığın, cinsel davranışın kapsam ve sıklığını olumsuz yönde etkilediğini, dindarlık düzeyi yüksek bireylerin cinsel davranışı daha dar kapsamda ve daha az sıklıkta yaptıklarını ortaya koymuştur. Her ne kadar yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinin etkisi gittikçe artan şekilde zayıflasa da dindarların cinsellik konusunda hâlâ diğerlerine göre daha kısıtlayıcı bir tutum içinde oldukları gözlenmektedir.³⁵

Fehring ve arkadaşları, inancın kendisi için önemli olduğunu kabul eden ve kilise aktivitelerine daha sık katılan ergenlerin cinsel konularda daha muhafazakâr olduklarını tespit etmişlerdir.³⁶

Şahin'in bulgularına göre, ergenlerde dindarlık ile cinsel tutumlar arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Buna göre, dindarlık düzeyi yükseldikçe cinsel tutum ve davranışlarda düşme meydana gelmektedir. Diğer taraftan ergenlerde dindarlık ve cinsellik arasındaki bu ilişki, ailenin dindarlık düzeyi tarafından etkilenmekte, dindar ailelerin çocukları cinsel konularda daha sınırlayıcı tutumları benimsemektedirler.³⁷

Ersay ve arkadaşları, yaptıkları bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin dinin de içinde olduğu bir takım faktörlerin etkisiyle evlilik dışı cinsel ilişkilere toleranslı yaklaşmadıklarını tespit etmişlerdir.³⁸

Diğer taraftan Kula'nın çalışmasında, ergenlerde cinsel kimlikle dindarlık arasında bir ilişki olduğu, dindarlık arttıkça cinsel kimlikte de bir yükselme meydana geldiği saptanmıştır.³⁹

Sonuç

Çalışmamızda ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisi, diğer gelişim yüzleri ile birlikte dinî gelişim dikkate alınarak aile, arkadaş çevresi ile ilişkileri, meslek seçimi ve eğitim hedefleri, cinsellik ve karşı cinsle ilişkiler bağlamında analiz edilmiştir. Çalışma, daha önce yapılan çalışmaların bulgularının bir üst analizini yapma şeklinde tasarlanmıştır.

Buna göre yukarıda aktarılan çalışmaların bulguları, ailenin ergenlerde dindarlık ve sosyal benlik ilişkisinde çok önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Aile, diğer gelişim yüzlerinde olduğu gibi hem dinî ve hem de sosyal gelişim konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan ailenin, ergenlerde din-

³⁵ Beit-Hallahmi, Argyle, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, s. 204-205.

³⁶ Fehring, Cheever, German, "Religiosity and Sexual Activity Among Older Adolescents", *Journal of Religion and Health*, 1998, 37, 3, s. 229-248.

³⁷ Şahin, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik: Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, s. 163.

³⁸ Ersay, Tortumluoğlu, "Türkiye'de Ergen ve Gençlerde Üreme Sağlığı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2006 3, 2, s.204-214.

³⁹ Kula, Naci, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, s.160.

darlık ve sosyal benlik arasındaki ilişkide bir ara değişken olduğu da görülmektedir. Buna göre aile, çoğu zaman dindarlık ve sosyal benlik arasındaki ilişkiye olumlu yönde katkı yapmaktadır.

Ergenin arkadaşları ile olan ilişkileri, onun sosyal gelişiminde aile kadar olmasa da etkili bir faktördür. Hata bazı durumlarda arkadaş ilişkileri aile de dâhil diğer değişkenlerin önüne geçebilmektedir. Ergenlerde dindarlık-arkadaş ilişkileri, çift yönlü etkileşime açık bir özellik göstermekte; dindarlık bazen arkadaş ilişkilerinin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenirken bazen de arkadaşlık ilişkileri ergen dindarlığını yönlendirici olabilmektedir.

Meslek ve eğitim hedefleri de ergenin sosyal benliği ve dindarlığı arasındaki ilişkileri belirleyen faktörlerden birisidir. Ergen meslek ve eğitim hedefleri konusunda önemli kararlar alırken doğrudan ya da aile gibi dolaylı faktörler yoluyla dinden etkilenebilmektedir. Bu bağlamda bireyin bilişsel tutarlılığında önemli bir yeri olan dinî değerler, onun gelecek planlarında belirleyici bir rol oynayabilmekte ve neticede meslek ve eğitim hedefleri de bundan etkilenmektedir.

Ergenlerde sosyal benliği belirleyen en önemli değişkenlerden birisi de cinsellik ve karşıt cinsle olan ilişkilerdir. Bu ilişki, yine ergen üzerinde çok güçlü bir faktör olan dindarlıkla yaşanan gerilimin gölgesinde gerçekleşir. Bireyde erinlikle birlikte uyanan cinsellik, onun psiko-sosyal uyumunu etkileyen çok güçlü bir dürtüdür. Diğer taraftan birey, toplumsal baskıyı da bünyesinde barındıran bir diğer güdünün, yani dindarlığın etkisini yoğun şekilde hisseder. Cinsellik ve dindarlık fırtınalı ergenlik döneminde zaman zaman birbirine galebe çalsa da, bu dönemin sonunda ikisi arasında bir uzlaşma gerçekleşir.

Kaynakça

- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- Beit-Hallahmi, Benjamin, Argyle, Michael, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, Routledge, London and New York 1997.
- Clark, W., "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", (çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 1977, 23, s. 258-259.
- Cole, Luella, Morgan, John J., B., *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. Belkıs Halim Vassaf, M.E.B. Yay. İstanbul 1968.
- Ekşi, Aysel, *Çocuk, Genç, Ana Babalar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Ersay, Ahmet Reşit, Tortumluoğlu, Gülbu "Türkiye'de Ergen ve Gençlerde Üreme Sağlığı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2006, 3, 2. s. 204-214.
- Fehring, Richard, J., Cheever, Kerry H., German, Karyn, "Religiosity and Sexual Activity Among Older Adolescents", *Journal of Religion and Health*, 1998, 37, 3, s. 229-248.
- Fırat, Erdoğan, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1974.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Jersild, Arthur T., *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N. Özgür, 2. bs., Gün Matbaası, İstanbul 1974.
- Kula, Naci, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998.
- Özbaydar, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul 1970.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- Rhodes, Levis, Nam, Charles B., "The Religious Context of Educational Expectations", *American Sociological Review*, 1970, 35, 2, s. 253-267.
- Schwartz, Kelly, Dean, "Transformations in Parent and Faith Support Predicting Adolescents' Religious Faith", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2006, 16, 4, s. 311-326.

- Sikking, David, Hernandez, Evdin, I., *Religion Matters: Predicting Schooling Success Among Latino Youth*, Interim Reports 2003. 1, Institute for Latino Studies, University of Notre Dame, 2003.
- Şahin, Adem, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki", *Marife Dergisi*, 2007, 7, 1, s. 221-247.
- Şahin, Adem *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik: Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, Adal Ofset, Konya 2007.
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisi*, Tuğra Ofset, Isparta 2008.
- , *Eğitim Psikolojisi*, Tuğra Ofset, Isparta 2003, s. 32-33, 49.
- Uğurel-Şemin, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.
- Yapıcı, Asım, Zengin, Zeki Salih, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, 1, 4, s. 173-206.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Yavuzer, Haluk, *Psiko-Sosyal Açından Çocuk Suçluluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.